

Mîr Yahyâ Kazvînî'nin *Lübbü't-tevârîh*'inde Erken İslam Tarihi

Hüseyin Ongan Arslan*

orcid/0000-0001-5442-5301

Öz: Safevi İmparatorluğu'nda yazılan umumi tarihlerin ilklerinden olan *Lübbü't-tevârîh*, gerek içerdiği erken İslam tarihi bölümleri gerek müellifi Mîr Yahyâ b. Abdullatîf Hasanî Seyfî Kazvînî'nin (885-962/1481-1555) tartışmalı mezhebî kimliği sebebiyle Safevi Tarihyazımı içinde özel bir yere sahiptir. Kazvin'in meşhur seyit ailelerinden birine mensup olan müellifin soyu on beşinci yüzyıl başından itibaren bir yandan Sünnilikleri ile bilinirken, bir yandan da on altıncı yüzyıl ile birlikte Şii İslam kimliğini benimsemiş Safevi hanedanı ile geliştirdikleri iyi ilişkilerle meşhurdurlar. Ek olarak, Mîr Yahyâ Kazvînî'nin kendisi de Şah İsmail (hükümeti, 907-930/1501-1524) zamanında bizzat Safevi ordusuyla birlikte seferlere katılmış ve yakın ilişkileri münasebetiyle Şah Tahmasb'ın (h. 930-984/1524-1576) kendisine "Yahyâ-ı Ma'sûm" diye hitap ettiği bir tarihçidir. Bütün bu ilişkilere rağmen Kazvin Sünnilerinin liderlerinden olduğu suçlaması ile 960/1553 yılında Şah Tahmasb'ın emriyle İsfahan'a sürülmüş olan ve mezhebî kimliği hakkında net bir bilgi bulunmayan Mîr Yahyâ Kazvînî'nin, *Lübbü't-tevârîh*'in erken İslam tarihi anlatısında nasıl bir tavır takındığı, hangi vaka ve meselelerin altını çizip hangilerini görmezden geldiği, Şii ya da Sünni diskurun hangisini benimsediği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mîr Yahyâ Kazvînî, *Lübbü't-tevârîh*, Safevi Tarihyazıcılığı, Erken İslam Tarihi, Sünni-Şii Ayrışması, Kızılbaşlık

The History of Early Islam in Mîr Yahyâ Qazvînî's *Lubb al-tavarikh*

Abstract: *Lubb al-tavarikh*, which was one of the earliest universal histories written in the Safavid Empire, has a special place in Safavid historiography due to both its section regarding

* Öğr. Gör. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, huseyinonganarslan@gmail.com

the early history of Islam and the debatable sectarian identity of its author Mîr Yahyâ b. ‘Abd al-Latîf Hasanî Sayfî Qazvînî (885–962/1481–1555). While the descendants of Mîr Yahyâ Qazvînî in the fifteenth century were noted for their Sunni identity, with the rise of the Safavid dynasty and their promotion of Shi’ite Islam in the sixteenth century, they became known for establishing good relations with the Safavid state. Additionally, Mîr Yahyâ Qazvînî himself participated in Safavid military campaigns under the reign of Shah Ismail (r. 907–930/1501–1524) and was addressed by Shah Tahmasb (r. 930–984/1524–1576) as “Yahya the Innocent/Infallible” (*Yahyâ-ı Ma’sûm*). Despite having a close relationship with the Safavid dynasty, Mîr Yahyâ Qazvînî was exiled from Qazvin to Isfahan in 960/1553 by the order of Shah Tahmasb, as he was accused of leading the Sunni of Qazvin. This article discusses how a sixteenth century Safavid historian with an ambiguous sectarian identity, Mir Yahya Qazvînî, constructed the history of early Islam and which issues he underlined, obscured, and/or avoided discussing. Furthermore, I look at whether he adopts Shi’ite or Sunni discourses in his *Lubb al-tavarikh*.

Keywords: Mîr Yahyâ Qazvînî, *Lubb al-tavarikh*, Safavid historiography, History of Early Islam, Sunni-Shi’ite Schism, Qizilbash

Extended Summary

The main purpose of this article is to study whether a sixteenth century Safavid historian Mîr Yahyâ Qazvînî adopted a Shi’ite or Sunni discourse in the sections on early history of Islam in his universal history *Lubb al-tavarikh*. Instead of discussing the vague sectarian identity of Mîr Yahyâ Qazvînî, I confine myself to discussing how Mîr Yahyâ Qazvînî constructs the early history of Islam.

In this study, I first briefly outline Mîr Yahyâ Qazvînî’s life and his descendants by gathering the scattered information on them in the fifteenth and sixteenth century sources. That is to say, I first trace back to the notable family of the Sayfî sayyids of Qazvin, to which Mîr Yahyâ Qazvînî belonged, and discuss their political and religious orientation. Then I focus on the relationship between the Sayfî sayyids of Qazvin and the Safavid dynasty by underlining three examples. First, according to Mîr Yahyâ Qazvînî, a relative of his, Mîr ‘Abd-al-malik Hasanî Sayfî, helped Ismail (the future Shah Ismail) hide in Gilan under the auspices of Kârkiyâ Mirzâ Ali. Another example of the close relations between the Sayfî sayyids of Qazvin and the Safavid dynasty is Qazi Jahan Sayfî Qazvînî’s (d. 960/1533) grand vizirate in the Safavid palace. Lastly, Mîr Yahyâ Qazvînî himself also participated in Safavid military campaigns under the reign of Shah Ismail (r. 907–930/1501–1524), and was addressed by Shah Tahmasb (r. 930–984/1524–1576) as “Yahya the Innocent/Infallible” (*Yahyâ-ı Ma’sûm*). This collaboration between the Sayfî

sayyids of Qazvin and the Safavid dynasty seems to end with Mîr Yahyâ Qazvînî's exile in 960/1553 following the allegation that he was leading the Sunnis of Qazvin.

Before delving into the history of the sections on early Islam in *Lubb al-tavarikh*, I shortly discuss the legacy of Persian historiography in West and South Asia, and the trends of Safavid historiography until the reign of Shah 'Abbas (r. 996–1038/1587–1629). Then I explore the relationship between identity, empire building, and historiography by pointing out the empire's need for ideological and cultural legitimacy. Lastly, as an example of one of the earliest universal histories written in the Safavid Empire, I focus on *Lubb al-tavarikh*.

To explore whether Mîr Yahyâ Qazvînî adopts a Shi'ite or Sunni discourse in the sections on the early history of Islam in *Lubb al-tavarikh*, I offer a close reading of the following personages: the Prophet Muhammad, Ali, Hasan, Husayn, Abu Bakr, Umar, Uthman, Mu'âwiya I and Yazîd I. First of all, the section dedicated to the Prophet Muhammad seems to have a few Shi'ite sectarian markers. Mîr Yahyâ Qazvînî does not mention the names of the first three Sunni caliphs, (i.e., Abu Bakr, Umar, and Uthman) at all in this section, but equips the section with the hadiths and Quranic verses regarding Ali and his importance during the lifetime of the Prophet Muhammad. Additionally, whenever Mîr Yahyâ Qazvînî mentions of Ali's name, he uses the invocation *'alayhissalâm* (peace be upon him) with it, as Shi'ite Muslims do it in such a context. After narrating how Ali stayed behind for Muhammad in Mecca while Muhammad departed for Medina (Hijra), Mîr Yahyâ Qazvînî notes that the Prophet Muhammad instituted brotherhood between the emigrants (*Muhajirs*) and helpers (*Ansars*), and chose Ali as his brother. Then Mîr Yahyâ Qazvînî reports that Ali and Fâtimah, the daughter of the Prophet Muhammad, were married by the order of God. After giving details on how Ali helped the Prophet Muhammad in almost every single battle, Mîr Yahyâ Qazvînî narrates the event of *Ghadir Khumm*, one of the most important events for Shi'ites regarding Ali's right to the caliphate. According to Mîr Yahyâ Qazvînî's account, while returning from the "Farewell Pilgrimage," the Prophet Muhammad announced Ali as the "*mawla*" to all Muslims. The meaning of "*mawla*" differs in Arabic. Therefore, while Shi'ite Muslims tend to understand it as "leader," Sunnis interpret the word as "friend." The interesting point is that Mîr Yahyâ Qazvînî neither makes an argument based on this event, nor writes what this event means for Ali. Mîr Yahyâ Qazvînî's reserved stance here is noteworthy, since he seems to adopt it throughout his narration. As an example, Mîr Yahyâ Qazvînî does not discuss the identity of the first male Muslim at all, which was (and continues to be) a point of heated polemics between Sunni and Shi'ite Muslims.

The section about Ali allows us to see Mîr Yahyâ Qazvînî's complete views on Ali in one place. The article contains the Turkish translation of this segment.

Here, Mîr Yahyâ Qazvînî implies that Ali was the best possible choice for the caliphate, because he introduces Ali as “the successor of the Prophet” (*Vasî-e Rasûl*), “the leader of the truth” (*Imâm ba haqq*), “the heir to the knowledge of the Prophet” (*Vâris-e ‘ulûm-u Nabî*), “the best of the universe” (*afzal-e ahl-e ‘alam*), and so forth. The sections dedicated to Imam Hasan and Husayn are relatively short and Mîr Yahyâ Qazvînî limits himself to narrating relatively short biographies of them. Nevertheless, it is noteworthy to see that Mîr Yahyâ Qazvînî mentions Karbala, where Husayn was martyred by the army of Yazîd I, only in passing and does not comment on it much.

Regarding Abu Bakr, Umar, and Uthman, Mîr Yahyâ Qazvînî does not write much. For all the three figures, he confines himself with simply noting their names, reigns, and their conquests. The section on Abu Bakr stands out as an exception with its short discussion on the succession to the Prophet Muhammad. Mîr Yahyâ Qazvînî could explicitly show his sectarian identity in this part, but he rather limits himself by narrating the event in a very simplified manner. According to Mîr Yahyâ Qazvînî, while Ali and the Ahl al-Bayt, the descendants of the Prophet Muhammad, were busy with the burial rites of the Prophet Muhammad, the *Ansars* gathered in the Saqifa of Banu Sa’ida to make Sa’d bin Ubâda the caliph after the Prophet Muhammad. Having heard of this gathering, Abu Bakr and Umar joined the meeting and with the help of Umar, Abu Bakr was elected as the caliph and accepted as the head of the community by all the Ansar and majority of *Muhajirs*. As seen, Mîr Yahyâ Qazvînî’s narration was constructed as “objectively” as it could be, and it is difficult to place it within the confines of Shi’ite discourse.

Mîr Yahyâ Qazvînî’s preference to not talk badly or highly about the Sunni caliphs changes in the section on Mu’âwiya I and Yazîd I, the leaders of the Umayyads. He openly curses Mu’âwiya I and Yazîd I and accuses Mu’âwiya I of poisoning Imam Hasan, and the latter of killing eleven thousand Muslims of Medina, destroying the Kaaba, and killing Husayn, the grandson of the Prophet Muhammad, and his companions.

In sum, as explained in the conclusion of this article in detail, even though Mîr Yahyâ Qazvînî avoided exhibiting strong sectarian attitudes and involving himself with the hotly-debated issues among Sunni and Shi’ite Muslims, his narrative is nevertheless inclined towards Shi’ite discourse throughout his work, *Lubb al-tavarikh*. Mîr Yahyâ Qazvînî’s history did not exhibit a strong sectarian stance, but he contributed the Safavid dynasty in building up a Shi’ite religious and cultural identity. Thus, it would be reasonable to assume that as a sixteenth century Safavid historian, Mîr Yahyâ Qazvînî actively positioned his religious identity and did not limit himself between the borders of the Islamic sects.

Giriş

On altıncı yüzyıl Safevi tarihçilerinden Mîr Yahyâ b. Abdullatîf Hasanî Seyfî Kazvînî (885/1481-962/1555) ve onun en meşhur eseri *Lübbü't-tevârih*'den Osmanlı Dünyası'nda ilk bahseden kişi, Kâtip Çelebi'dir. (ö. 1067/1657) (Kâtip Çelebi, C. II, 1547).¹ 17. yüzyıl Osmanlı Dünyası'nın en büyük bibliyografik eserlerinden biri olan Arapça eseri *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*'da, *Lübbü't-Tevârih*'in “Safevi İsmail bin Hayder'in [Şah İsmail] devleti hakkında” yazıldığını söyledikten sonra kısaca eserin bölümlerinden ve bitiş tarihinden bahseder. Kâtip Çelebi, müellif hakkında da sadece “Emir Yahyâ bin Abdullatif el-Kazvînî el-Şîî, 960 yılında ölmüştür” demekle yetinir (Kâtip Çelebi, C. III, 1233).²

Kâtip Çelebi'nin “Şii” diye tanıttığı Mîr Yahyâ Kazvînî'nin mezhebî kimliği aslında hem çağdaşları için hem de sonraki yüzyıllarda onun hakkında yazanlar için o kadar da açık değildi. Öyle ki, onun mezhebî kimliği hakkındaki soru işaretleri, “Sünnilerin liderlerinden olduğu” ithamıyla Şah Tahmasb'ın 960/1552-53 yılında Mir Yahyâ ve ailesinin İsfahan'a sürülmesi yönünde bir ferman vermesine kadar gider.

Zebîhullah Safâ da *Tarih-i Edebiyat Der İran* adlı eserinde Mîr Yahyâ Kazvînî'nin bir yandan Kâtip Çelebi tarafından Şii, öte yandan da on sekizinci yüzyıl Hindistan tarihçilerinden *Me'âsirü'l-ümerâ'* yazarı Semsamüddeve Şahnevâz Han tarafından da “soyları Sünnilikle meşhurdur” diye anıldığını yazarak, Mîr Yahyâ Kazvînî'nin mezhebî kimliği hakkında kaynaklardaki çelişkiyi vurgulamış olur (Safâ: 1370 HŞ/1991, C. III, 1634).

Bu makalede, hem Sünni hem de Şii olduğu yönünde iddialar bulunan bir on altıncı yüzyıl Safevi tarihçisi olan Mîr Yahyâ Kazvînî'nin tartışmalı mezhebî kimliği hakkında nihai bir sonuca ulaşmak yerine, onun Safevi hanedanı için yazmış olduğu tarih eserinde hangi mezhebî söylem içinde bir anlatı tercih ettiğini tespit edeceğiz. Başka bir ifadeyle, öncelikle kısaca Mîr Yahyâ Kazvînî, soyu ve Safevi

¹ İlgili eserin kullandığım edisyonları için bakınız: Kâtip Çelebi. (1972). *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Ş. Yalçınkaya & Kilisli Rifat Bilge, Ed.; İkinci). MEB. Kâtip Çelebi. (2007). *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Kitapların ve İlimlerin İsimlerinden Şüphelerin Giderilmesi) (R. Balçı, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C. III, 1233.

² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, aynı yer; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Kitapların ve İlimlerin İsimlerinden Şüphelerin Giderilmesi), aynı yer. Nâşirler, Şerefeddin Yalçınkaya ve Kilisli Rifat Bilge'nin belirttiklerine göre, “müellif metin haricinde” bir de ilave yapmıştır, erken modern dönemde kitapların sirkülasyonu hakkında bir fikir verebileceğini düşünerek aktarıyorum: “Kadı Ahmed Gıfari'nin olmak ihtimali dahi vardır. Feydu'llah Çelebi'de bir nüshası vardır, görüle,” bkz. a.g.y.

hanedanı ile ilişkilerini tartışıp, ardından meşhur umumi tarihi *Lübbü't-Tevârîh*'i Safevi Tarihyazımı içindeki bağlamına oturtacağız ve sonuç olarak esas amacımız olan *Lübbü't-Tevârîh*'de erken İslam tarihi anlatısının nasıl kurulduğunu ve bu anlatıda Mîr Yahyâ Kazvînî'nin kullanmayı tercih ettiği veyahut etmediği mezhebî işaretleri tartışacağız.

Mîr Yahyâ Kazvînî

Mîr Yahyâ Kazvînî'nin oğullarından Alâüddevle Kâmî Kazvînî (ö. 998'den sonra), kaleme aldığı bir şairler tezkiresi olan *Tezkire-i Nefâ'isü'l-me'âşir*'de Mîr Yahyâ Kazvînî'nin 23 Recep 962 (13 Haziran 1555) tarihinde İsfahan'da vefat ettiğini açıkça söylerken, bir başka yerde de 77 yıl yaşadığını söyleyerek, dolaylı olarak doğum tarihi için 885/1480-81 yılını vermiş oluyor (Alâüddevle, 623-626).³

Tarih-i Nazm u Nesr der İran ve der Zebân-ı Farsî'de Mîr Yahyâ Kazvînî hakkında kaleme aldığı maddede, Saîd Nefîsî kaynak vermeden onun Kazvin seyitlerinden olduğunu söyler (Nefîsî: 1363 HŞ/1984, C. I, 354). Zebîhullah Safâ da Mîr Yahyâ Kazvînî'nin Kazvin seyitlerinden olduğunu belirttiikten sonra, onun Seyfeddin Muhammed Hasanî'nin soyundan olduğunu söyler ve *Târîh-i Güzîde*'ye atıf yapar (Safâ: 1370 HŞ/1991, C. III, 1634).⁴ Hamdullah el-Müstevfî'nin (ö. 740/1340'tan sonra) on dördüncü yüzyılın ilk yarısında yazdığı umumi bir tarih olan *Târîh-i Güzîde*'de gerçekten de Kazvin Seyitlerine ayırdığı bölümde (*as-Sadât Seyfü'l-Millet u Din*) diyerek Muhammed el-Hasanî'den de bahseder (el-Müstevfî, 797-798).⁵ El-Müstevfî, Muhammed el-Hasanî'yi dârülmülk Sultaniye, Kazvin

³ Aksi belirtilmedikçe, Alâüddevle Kâmî Kazvînî'nin *Tezkire-i Nefâ'isü'l-me'âşir* adlı eserine atıflarda "Alâüddevle" diyerek kısaltılacak ve künyesini verdiğim edisyon kullanılacak, bakınız: Alâüddevle Kâmî Kazvînî. (1395). *Tezkire-i Nefâ'isü'l-me'âşir* (S. Şefî'iyun, Ed.). Kitabhane-i Meclis.

⁴ Zebîhullah Safâ, *Tarih-i Edebiyat Der İran*, vol. V/III (Tahran: Firdevs, 1370 HŞ/1991), 1634.

⁵ Hamdullah el-Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, ed. Abdülhüseyin Nevâî (Tahran: Emir Kebir, 1339 HŞ/1960), 797-798. Abdülhüseyin Nevâî'nin neşri Mürsel Öztürk tarafından çevrilmiş, ancak bu önemli çeviride maalesef Nevâî'nin neşrinde gösterdiği nüsha farklılıkları gösterilmemiştir, bakınız: Hamdullah el-Müstevfî. *Târîh-i Güzîde*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018, 649-650.

Tümenliği,⁶ Ebher, Zencan ve Tar-ı min⁷ kâdıyu'l-kudâtlığı yapmış, İmam-ı Azam Şâfi'î'nin mezhebine bağlı, şeriatın yolundan çıkmayan bir Seyyid olarak tanıtır (el-Müstevfi, 798).⁸

Mîr Yahyâ'nın on dördüncü yüzyıldaki atalarıyla aynı mezhepten olması elbette mümkün, ancak bu bilgiyi, aralarından en az bir asır olduğu dikkate alınarak Sünniliği hakkında kesin bir kanıt olarak ihtiyâten kabul etmemek gerekiyor. Üstelik, söz konusu asırda İran coğrafyasında ve genel olarak Batı Asya'da dini kimliklerin ne kadar dinamik ve değişken olduğu göz önüne alınırsa, ihtiyatlı yaklaşmanın isabetli olacağı açıktır. İkincisi, kâdıyu'l-kudât olmuş bir alimin bölgesinde ya da ülkesinde yaygın olarak takip edilen şer'i hukuk okulunu izlemesi oldukça doğal olup, fihhi tercihlerinin itikâdî tercihleri ile birebir olması gerekmez. Bu noktada, Hamdullah el-Müstevfi'nin Kazvin seyitlerini anlatırken, belirtmek ihtiyacı hissettiği bir mevzuyu gündeme getirmekte yarar görülmektedir: "Muttaki ve perhizkar idiler ve sahabeye sövmekten (*sebb-i şahâbe*) kaçınırlar" (el-Müstevfi, 798). Dikkatinizi çekmek istediğimiz husus, el-Müstevfi'nin seyitlerden bahsederken onların dindar, haramlardan kaçınan ve sahabeye sövmeyen insanlar olduklarını belirtmek ihtiyacı hissetmesidir. Bu da tam olarak, bölgede sahabeden kimisine buğz eden seyitlerin de varlığına işaret eder ve fihhi okul ile itikâdî okul arasında bir ayrımın olabileceği ihtimalini öne çıkarır.

İran coğrafyası Safevi hanedanının hükmü altına girdiğinde, Kazvinli bu seyit ailesinin ve Mîr Yahyâ'nın Safevi hanedanı ile iyi ilişkiler geliştirdiğini görüyoruz. Örneğin *Lübbü't-tevârih*'de Mîr Yahyâ'nın aktardığına göre, sonradan Şah İsmail olarak tanınacak olan İsmail Mirza, Gilan emiri Kârkiyâ Mirzâ Ali'ye sığındığında kendisi iyi bir şekilde ağırlanmış ve onun kendisine teslim edilmesini isteyen Rüstem Bey'e, emirin önde gelen adamlarından olan Mîr Yahyâ'nın akrabası Kazvin seyitlerinden Mir Abdümelik Hasanî Seyfî'nin "ileri görüşlülüğü" ile kendisine gerekli cevaplar verilmiştir (Kazvînî, 256-257).⁹ Şah Tahmasb

⁶ Tümenlik, İlhanlılar ve İlhanlılar sonrası İran'da kullanılagelen bir idari taksimat birimi, R. Amitai, değişiklik göstermekle birlikte yaklaşık on bin askerlik bir ordunun giderini karşılayacak büyüklükte vergi getiren yer olduğunu belirtir, bkz: R. Amitai ve R.E Darley-Doran, "Tümân", içinde *Encyclopedia of Islam, Second Edition*, erişim 04 Mayıs 2021, https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/tuman-SIM_7622.

⁷ Zebîhullah Safâ'nın belirttiğine göre Yukarı Tarom ve Aşağı Tarom'dan oluşan bölge, bugün Kazvin sınırları içerisindedir, bkz: *Tarih-i Edebiyat Der İran*, vol. V/III (Tahran: Firdevs, 1370 HŞ/1991), 1634.

⁸ Hamdullah el-Müstevfi, *Târîh-i Güzîde*, 798.

⁹ Kioumars Ghereghlou, mezkur Kârkiyâ hanedanının Şii olduğunu not eder (Ghereghlou: 2019, 157). Aksi belirtilmedikçe, Kazvînî'nin *Lübbü't-tevârih*'ine yapılan tüm atıflar için Muhaddis neşri

zamanında ölümünden çok kısa bir süre öncesine değin yaklaşık on beş yıl veziriazam olarak görev yapmış olan Kadı Cihan Seyfi Kazvînî (ö. 960/1533) ise Mîr Yahyâ'nın akrabalarından olup, Safevi bürokrasisinin tepesinde uzun müddet görev almıştır (Ghereghlou: 2016). Nihayet, Mîr Yahyâ'nın kendisinin de Safevi ordusuyla seferlere katıldığını biliyoruz ki, en azından birini bizzat kendisi not etmiştir. 909/1504'te Hüseyin Kiya Çelavi ve Akkoyunlulardan Murad Bey Cihanşahlu gibi muhaliflerin sığınmış olduğu Usta/Osta kalesi seferini anlattıktan sonra, kendisinin bu seferde kazanılan zafere iştirak ettiğini yazıyor (Kazvînî, 274-275). Görüldüğü üzere gerek ailesinden isimler gerek Mîr Yahyâ kendisi Safevi hanedanı ile başından itibaren iş birliği içine girmişlerdir denilebilir.

Mîr Yahyâ'nın Safevi hanedanı ile ilişkisi elbette sadece 1504'te katıldığı bir seferle sınırlı değil. Onun Şah Tahmasb ile ilişkisinin derecesini anlamamıza yarayacak anekdotlardan en önemlisi olarak, kendisinin Şah Tahmasb'ın nezdinde itibarlı bir alim olduğu hatta kendisine Şah'ın "Yahyâ-ı Ma'sûm" diyerek hitap etmesi zikredilebilir (Alâüddevle, 624). Tüm bunlara ek olarak, Mîr Yahyâ'nın *Lübbü't-tevârîh*'i Şah İsmail'in dördüncü oğlu Behrâm Mirza adına yazdığını göz önüne alırsak, Safevi hanedanı ile ilişkilerinin ne derece iyi olduğunu görmüş oluruz (Kazvînî, 20).

Mîr Yahyâ'nın Safevi hanedanı ile olan bu iyi ilişkileri, Şah Tahmasb'ın Azerbaycan'da bulunduğu bir vakitte aniden değişmiş görünüyor. 960/1553 yılı Şaban ayında (Temmuz/Ağustos) Mîr Yahyâ, Şah Tahmasb'ın emriyle, Kazvin Sünnilerinin ileri gelenlerinden olduğu suçlaması üzerine İsfahan'a sürülmüş ve orada 962/1555 yılında vefat etmiştir (Alâüddevle, 624-626). Sürgün haberini emrin tatbikinden önce haber alan büyük oğlu Mir Abdülatif ise Hindistan'a giderek Babür Sarayı'na sığınmış ve yine ağabeyinin orada gördüğü teveccühün etkisiyle olsa gerek 960'lı yılların sonlarına doğru (1559-1562 arası) küçük oğlu Alâüddevle Kâmî Kazvînî de Hindistan'a göç etmiştir (Şefî'iyun: 1395 HŞ/2016, 35-36; Me'ani: 1363/1984, C. II, 362-391; Bedâünî, C. III, 66-67).

Safevi Tarihyazıcılığı ve *Lübbü't-tevârîh*

On beş ve on altıncı yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'ndan Orta Asya'ya, İran'dan Hindistan'a uzanan bir coğrafyada tarihyazıcılığı, içinde bulunulan koşullara göre farklılık arz etmekle birlikte, İlhanlı ve Timurlu tarih yazımı

kullanılacaktır, ilgili neşr için bakınız: Mîr Yahyâ b. Abdullatîf Hasanî Seyfî Kazvînî. (1386 HŞ/2007). *Lübbü't-tevârîh* (M. H. Muhaddis, Ed.). Encümen-i Âsâr u Mefâhir-i Ferhengi.

kültürünü çeşitli şekil ve düzeylerde devam ettirdi.¹⁰ Anılan coğrafyalarda Farsça ortak bir tarih yazıcılığı dili olarak kullanılmaya devam edildi ve beraberinde getirdiği kendine özgü biçim ve üslupları yaygınlaştırdı ve bunu Farsça dışında yazılan tarih eserlerine de miras bıraktı. Örneğin, Farsça'nın yerini Türkçe'ye bıraktığı on altıncı yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığında Farsça tarih yazıcılığının biçim ve üslubu hala rahatlıkla izlenilebilir durumdadır.¹¹ Dolayısıyla geç Ortaçağ ve erken modern dönem Orta ve Batı Asya'sında tarihyazıcılığı ortak bir kültür üzerinden genişleyip gelişti ve siyasi bağlamlardaki farklılıkların katkısıyla çeşitlendi.

İlhanlı ve Timurlu tarih yazımı geleneğini sürdüren bir okul olarak karşımıza çıkan Safevi tarihyazıcılığı ise, bilhassa on beşinci yüzyıl sonu ve on altıncı yüzyıl başında yazılmış üç eser üzerinde yükselmiş denilebilir: Mîrhând'ın (ö. 903/1498) *Ravzatü's-safâ'sı*, Hândmîr'in (ö. 942/1535-36) *Habîbü's-siyer'i* ve Emini Herevî'nin *Fütûhât-ı Şâhî* (yazılışı 1531) (Quinn ve Melville: 2012, 209-212). Mezkur tarihçilerin profilleri incelendiğinde, üzerinde konuştuğumuz dönemde sadece tarih eserlerinin birbirinden uzak coğrafyalarda dolaşıma girmediğini, bizatihi tarihçinin kendisinin de güvenlik ve kariyer fırsatları gibi sebeplerle çok aktif şekilde çeşitli hanedanlar arasında mekik dokuduğu görülecektir.¹²

Bu ilk dönem eserlerinden sonra, yeni kurulmuş Safevi devletinin ikinci lideri olan Şah Tahmasb döneminde tarih yazıcılığında bir genişleme evresine şahitlik ediyoruz. Eğer Safevi tarih yazımında türlerin çeşitlendiği ve daha çok hanedan tarihlerine kaydığı Şah Abbas dönemini ayrı bir periyod olarak sayarsak, Şah Tahmasb dönemi tarih yazıcılığını Timur ve İlhanlı geleneği ile daha müstakil

¹⁰ Bu konuyla ilgili bkz. Woods, J. E. (1987). The Rise of Timürid Historiography. *Journal of Near Eastern Studies*, 46(2), 81-108; ve Timurlu mirasının Orta ve Batı Asya'daki etkileri hakkında toparlayıcı bir değerlendirme için bakınız, Dale, S. F. (1998). The Legacy of the Timurids. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 8(1), 43-58.

¹¹ Osmanlı tarihyazımı hakkında toparlayıcı klasik bir çalışma için İnalçık, H. (1962). The Rise of Ottoman Historiography. İçinde P. M. Holt & B. Lewis (Ed.), *Historians of the Middle East* (ss. 152-167). New York, Toronto: Oxford University Press.

¹² Osmanlı Tarihyazımı'ndan bahsedilen profile uygun en iyi örneklerden birisi olarak tarihçi İdrîs-i Bidlîsî'yi anabiliriz, hakkında en güncel çalışmalar için bkz, Genç, V. (2019). *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi: İdrîs-i Bidlîsî (1457-1520)*. Türk Tarih Kurumu; Markiewicz, C. (2019). *The Crisis of Kingship in Late Medieval Islam: Persian Emigres and the Making of Ottoman Sovereignty*. Cambridge University Press; Arslan, H. O. (2020). *Varieties of Sectarian Consciousness among the Ottoman Elite: Sunni and Shiite Identities in Ottoman Historiography, 1450s-1580s* [Doktora Tezi]. Indiana University, 57-87.

bir Safevi tarih yazıcılığı geleneği arasında bir geçiş periyodu olarak adlandırabiliriz.¹³

Devletin kuruluş döneminin kısmen geride kaldığı ve daha oturmuş bir yapıya ulaştığı bu dönem ile tarih yazıcılığındaki genişlemenin eş zamanlı yaşanmasını tesadüf üzerinden açıklamak yanıltıcı olacaktır, zira devletin genişlemesi ya da bulunduğu coğrafyada kök salabilmesi için meşruiyet zeminini sürekli güçlendirmesi gerekmektedir (Şahin: 2013, 160-161).¹⁴ Tarih yazıcılığı da, on altıncı yüzyıl dünyasında bu meşruiyeti sağlama, güçlendirme ve koruma ihtiyacını karşılayan bir tür olarak karşımıza çıkıyor, ve Mîr Yahyâ da bu yeni kurulmuş ve hasmâne komşularla çevrili devletin meşruiyetinin dini-siyasi veçhesini yazdığı umumi tarih ile takviye ediyor.¹⁵

Umumi tarih yazıcılığı, genellikle -eğer tamamında değilse- İslam öncesi ve İslam sonrası siyasi oluşumların tarihini içeren metinler olarak, Timurlu ve İlhanlı dönemleri tarih yazıcılığının oldukça yaygın bir pratiğini oluşturur. Modern tarihçiler, haklı olarak, pratiğin bu yaygınlığı ile siyasi bağlam arasında bir ilişki olduğunu düşünüyorlar. Çünkü umumi tarihlerde, “dünyalarının” tarihini anlatmayı hedefleyen tarihçiler, kitaplarının en sonuna da çağdaşı oldukları hükümeti ekleyerek, çağdaşı oldukları hükümetin geçmişteki devletlerin bugünkü meşru mirasçısı olduğunu ima ediyorlardı. Sholeh Quinn ve Charles Melville, bilhassa Safevilerin ilk yüzyılında Türk-Moğol evrensel hakimiyet telakkisinin bir meşruiyet kavramı olarak gündemde olduğunu, dolayısıyla umumi tarih yazarının eserin son bölümünde çağdaş hükümetlerden sadece Safevileri eklemek suretiyle, Safevileri İslam devletlerinin sonuncusu olarak takdim ettiğini düşünmektedirler (Quinn ve Melville: 2012, 224-227). *Lübbü't-tevârih* de tam olarak böylesi bir umumi tarih yazıcılığı pratiğinin on altıncı yüzyıl ortası Safevi temsilcisi olarak, Mîr Yahyâ Kazvîni tarafından “Ebu'l-feth Behrâm Mirza el-Hüseyinî el-Safevî” diye anılan Şah İsmail'in oğullarından Şah Tahmasb'ın küçük kardeşi Behrâm Mirza için yazılmıştır (Kazvîni, 20).

Lübbü't-tevârih'in mukaddimesinde, Mîr Yahyâ Kazvîni eserinin dört kısımdan müteşekkil olduğunu belirttikten sonra, kısımları tanıtmaya işine girişir (Kazvîni, 20-22). İki fasıldan oluşan ilk kısım, sırasıyla İslam Peygamberi ve Masum

¹³ Eserlerin bir listesi ve haklarındaki genel malumat için bkz, Aydoğmuşoğlu, C. (2019). Safevi Tarih Yazıcılığı ve Safevi Çağı Kronikleri. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 143-164.

¹⁴ Kaya Şahin bu fenomenin erken modern dönemde ne kadar yaygın olduğunu aktardıktan sonra, başka coğrafyalardaki örnekler için geniş bir kaynakça verir.

¹⁵ Tarihyazımı, dini kimlikler ve meşruiyet arasındaki ilişkinin on altıncı yüzyıl Osmanlı Tarihyazımı üzerinden tartışıldığı bir eser için bakınız, Arslan, H. O. (2020). *Varieties of Sectarian Consciousness among the Ottoman Elite: Sunni and Shiite Identities in Ottoman Historiography, 1450s-1580s* [Doktora Tezi]. Indiana University.

İmamlar (*eimme-i ma'sûmîn*, On İki İmam) hakkındadır ki onları “Eimme-i Hüdâ” olarak da anar. Takip eden ikinci kısım ise İslam’dan önceki padişahlar hakkında olup, sırasıyla, Pîşdâdîler, Keyânîler, Mülûkü’t-tavâif ve Sâsânîler’den oluşan dört fasıldan müteşekkildir.

Üçüncü kısım, İslam’dan sonra hükümet etmişler hakkında olup, üç makale, altı bâb ve bu bâblara bağlı fasıllardan oluşur. Bu kısmın ilk bölümü olan üç makale, birincisi İslam Peygamberi’nin vefatından sonra hükümet etmiş cemaat hakkında, ikincisi Benî Ümeyye’nin fetihleri hakkında, üçüncüsü ise Abbâsîler hakkındadır (Kazvînî, 20-21).

Bu üç makaleyi takip eden, birinci bâb Abbâsîler zamanında İran’da hükümet etmişler hakkında olup kendi içinde on bir fasla ayrılır, sırasıyla: Tâhirîler (hükümetleri, 821-873), Saffârîler (h. 861-1003), Sâmânîler (h. 819-1005), Gazneliler (h. 963-1186), Gurlular (h. 879-1215), Büveyhîler (h. 932-1062), Selçuklular (h. 1040-1308), Hârizmşahlar (h. 1097-1231), Atabegler (h. 1148-1286), İsmâilîler (h. 1090-1273) (bu fasl iki şubedir: Batı İsmâilîleri, ve İran İsmâilîleri), ve Kirmân Karahıtayları (h. 1222-1306) İkinci bab, Moğol Sultanları hakkındadır. Üçüncü bâb ise Mülûk-i Tevaif hakkında olup kendi içinde beş fasla ayrılır, sırasıyla: Çobanoğulları (h. 1317-1355), İlhanlılar (h. 1256-1353), Şeyh Ebu İshak İncû (1343-1357) ve Muzafferiler (h. 1314-1393) (iki makaledir), Mülûk-i Kürd (*Şebânkâre* h. 1030-1355), Serbedârîler (h. 1337-1386). Dördüncü bâb Timurlular hakkındadır. Beşinci bâb Türk Padişahları hakkında olup, kendi içinde sırasıyla iki fasla ayrılır: Karakoyunlular ve Akkoyunlular. Altıncı bâb Mâverâünnehir ve Horasan Özbekleri Sultanları hakkındadır. Dördüncü kısım ise “velayet hanedanının padişahları, imamet ve hidayet ocağı” Safeviler hakkındadır. (Kazvînî, 20-22).

Lübbü’t-tevârîh daha önce Seyyid Celaledin Tehranî (Tehranî, 1935) ve Muhammed Bakır el-Şufterî (el-Şufterî, 1984) tarafından neşredilmiştir. Biz ise bu makalede Mir Haşim Muhaddis tarafından 1386 HŞ/2007 yılında basılan kritik edisyonlu neşri kullandık. Bu kritik edisyonda elde olan en eski üç nüsha ile, eserin el-Şufterî’nin bastığı neşri karşılaştırmalı olarak kullanılmış olup, metin bu şekilde tesis edilmiştir. Kullanılan nüshalar şu şekildedir (Muhaddis, 2007: 13-14):

- En eski nüsha, Mîr Yahyâ Kazvînî’nin ölümünden yaklaşık altı sene sonra 12 Zilkade 968 (25 Temmuz 1561) tarihinde istinsah edilmiştir ve künyesi şu şekildedir: Lübbü’t-tevârîh, No: 5348, Kitabhane-i Merkezi ve Merkez İsnad-ı Daneşgah-i Tehran.
- 975/1567-1568 tarihinde istinsah edilmiş bu nüshanın künyesi ise şu şekildedir: Lübbü’t-tevârîh, No: 2404, Kitabhane-i Merkezi ve Merkez İsnad-ı Daneşgah-i Tehran.

- 1010/1601-02 tarihinde istinsah edilmiş bu son yazma, yukarıdaki iki yazma gibi tam olmayıp, baştan bir kısmı eksiktir ve 1148-1286 arasında hüküm sürmüş olan Salgurlular ile başlar ve kitabın sonuna kadar eksiksiz devam eder, künyesi şu şekildedir: *Lübbü't-tevârîh*, No: 3483, Kitabhane-i Merkezi ve Merkez İsnad-ı Daneşgah-i Tehran.
- Bunlarla birlikte, orjinalinin nerede olduğu bilinmeyen meçhul bir yazmanın kelime kelime kopyalanarak el-Şuşterî tarafından 1984'te neşredilmesinden oluşan kitap da kritik edisyona dahil edilmiştir. Mir Haşim Muhaddis, müstensihin okuyamadığı veyahut anlayamadığı bazı yerleri yer yer okuyabildiği kadar bir kelime ekleyerek, yer yer tamamen silerek geçiştirdiğini belirtir (Muhaddis, 2007: 14)

Lübbü't-tevârîh Farsça dışında da çeşitli dillere de kısmen çevrilmiştir. Örneğin, Hamidreza Mohemmednejad, *Lübbü't-tevârîh*'in dördüncü bölümünü oluşturan Safevi tarihi kısmını Türkçe'ye çevirmiş ve "Safevi Tarihi" ismiyle basmıştır (Mohemmednejad, 2011). Çeviriye yazdığı önsöz ya da giriş bölümlerinde hangi neşri ya da nüshayı temel aldığını belirtmeyen çevirmen, yukarıda zikrettiğimiz el-Şuşterî neşrinin ilgili bölümünü çevirisine esas almış görünüyor ve yine ilgili sayfaların (el-Şuşteri, 1984: 383-429) tıpkıbasımını da kitabın sonuna eklemiştir.

Eserin "Selçuklular" ve "Akkoyunlular" kısımlarının çevirisini ise, eser ve yazarla ilgili kısa bir tanıtım yazısıyla birlikte Altan Çetin yayınlamıştır (Çetin, 2007a, 2007b). Bu çevirilerde el-Şuşterî'nin neşrinin ilgili bölümlerinin temel alındığı görünüyor ve yine Akkoyunlular kısmının çevirisinde ilgili sayfaların (el-Şuşteri, 1984: 358-379) tıpkıbasımı da verilmiştir.

Bunların dışında, eser 1621 yılında İtalyanca'ya, 1690 yılında da Latince'ye çevrilmiştir (Kurtuluş: 2002).

***Lübbü't-tevârîh*'de Erken İslam Tarihi**

Lübbü't-tevârîh'in erken İslam tarihi kısmında, mezhebî kimliği hakkında soru işaretleri olan Mîr Yahyâ'nın erken İslam tarihini nasıl kurduğunu, nelerden bahsetmekten kaçınıp, nelerin altını çizdiğini tartışarak, onun hangi mezhebin diskuruna yaslandığını anlamaya çalışacağız. Bu tartışma için *Lübbü't-tevârîh*'in, İslam Peygamberi, On İki İmam'lar bölümünden Ali, Hasan, Hüseyin, İslam sonrası hükümetler bölümünden Ebû Bekir, Ömer, Osman ve nihayet Ümeyyeoğulları bölümünden Muaviye ve Yezid bölümlerini yakından okuyacağız.

İslam Peygamberi

Mîr Yahyâ Kazvînî her şeyden önce İslam Peygamberi'nin doğum yılı, yeri, künyesi, nisbesi nisbeti veya nesebi, anne-babası ve soyu hakkında bilgiler vererek başlattığı faslı, kısa bir peygamberlik öncesi dönem anlatısı ile sürdürüp, peygamberlik dönemi anlatısına başlıyor.

İlk vahyin gelişiyle birlikte Peygamber'in insanları İslam'a gizlice davet etmeye başladığını ve bu yeni dinin yavaş yavaş genişlediğini aktaran Kazvînî, nihayet ilahi emirle davetin aşikar hale geldiğini anlatıyor. Burada Kazvînî'nin ilk İslam'a girenler kısmını tamamen geçiştirmiş olması konumuz açısından önemlidir. Bilindiği gibi Peygamber'in eşi Hatice ile birlikte "ilk Müslüman erkeğin" Ebû Bekir mi Ali mi olduğu hususu Ehl-i Sünnet ve Şia arasındaki polemik konularından birisidir. Kazvînî bilinçli bir şekilde bu polemige girmemiş görünüyor, hatta öyle ki Ebû Bekir mi Ali mi tartışmalı alanına girmemek için ilk Müslümanlarla ilgili hiçbir şey söylemeden anlatısına devam ediyor (Kazvînî, 24).

Sünni İslam'ın dördüncü halifesi ve Şii İslam'ın ilk imamı olan Ali'nin zikri ilk defa, İslam Peygamberi'nin Mekke'den Medine'ye hicreti sırasında, ardında emanetleri (*vedāye't*) teslim etmesi için Ali'yi kendi evinde bıraktığı olayda geçiyor. Burada da, Kazvînî olayı açık biçimde anlatıyor, ancak Ali'nin bu vazifeyi ifa etmesiyle, onun üstünlüğü arasında bir ilişki kurmuyor. Yine de Ali'yi "Hazret-i Emirü'l-müminin" sıfatıyla taltif ediyor ve onu normalde sadece Şii'lere özgü olan bir biçimde "aleyhisselâm" diyerek anıyor. Sünni İslam'da, Peygamberle beraber hicret etmesi bir şeref vesilesi sayılan Ebû Bekir'den ve yine Sünni diskurda anlatılagelen "mağara arkadaşlığı" olayından veyahut da Peygamber'in Ebû Bekir'i "Üzülme, Allah bizimledir" şeklinde teselli etmesi rivayetlerinden bahsetmeden geçiyor. (Kazvînî, 26).

Peygamber Medine'deyken vuku bulan olaylardan kısaca bahsederken, önce Ali'ye yakın sahâbîlerden olan Selmân-ı Fârisî'nin huzurlarına gelip Müslüman olmasına değinen Kazvînî, daha sonra da *muâhât* olayında (Peygamber'in Ensar ve Muhacirlerden bazılarını birbirleriyle kardeş ilan etmesi) kimseyle kardeş ilan edilmediğini söyleyen Ali'ye, Peygamber'in verdiği cevabı iletir: "Sen benim dünyada ve âhirette kardeşimsin" (Kazvînî, 26). Kazvînî, bu olayın hemen akabinde de "ilahi emirle" (*fermân-ı İlahî*) Peygamber'in kızı Fâtıma'nın (yine kendisini "aleyhisselâm" diyerek anıyor) Ali ile evlendiğini not ediyor (Kazvînî, 26).

Kazvînî, buraya kadar olan kısımda ilk üç halifeyi hiç anmıyor ve kıblenin Mekke'ye çevrildiğini belirttikten sonra, Peygamber'in Medine'de yaşadığı on yıllık süre zarfında yirmi altı sefer kafirlere karşı gaza ettiğini söyleyip, Bedir Gazvesi, Uhud Gazvesi, Benî Mustalik Gazvesi, Hendek Gazvesi, Benî Kurayza Gazvesi,

Hayber Gazvesi, Mekke'nin Fethi, Huneyn Gazvesi ve Tâif Gazvesi'ni açıklıyor (Kazvînî, 26-29).

Bu gazvelerden Uhud gazvesinde, Ali'nin Zülfikar ile kafirlerle mücadele ettiğini ve Ali hakkında söylenen "*Lâ fetâ illâ Alî lâ seyfe illâ Zülfikâr*" (Ali'den başka yiğit, Zülfikar'dan başka kılıç yoktur) hadisini zikrediyor (Kazvînî, 27). Hendek Gazvesi'nde Selmân-ı Fârisî'nin tavsiyesiyle hendek kazıldığını ve Kureys'in meşhur savaşçılarından Amr b. Abdüved'i Ali'nin öldürdüğünü söylüyor (Kazvînî, 27). Gazve-i Hayber'de, "şecaat ve mübarezet" ile ünlü olduğunu söylediği Ali'nin kahramanlıklarından kısaca bahsediyor (Kazvînî, 28). Huneyn Gazvesi'nde, Müslümanların bozguna uğradığını ancak Peygamberle beraber sebat eden Ali, Abbas ve Ebu Süfyan bin El-Haris ibn Abdülmuttalib ve altı başka kişi sayesinde, Müslümanların tekrar toplandığı ve savaştığını not ediyor (Kazvînî, 28).

Peygamber'in çeşitli kralları İslam'a davet ettiğini anlattığı kısımda, Hâtıb b. Ebû Beltea'yı da İskenderiye Mukavkıs'ına (Bizans'ın Mısır Genel Valisi) bir mektupla gönderdiği ve Mukavkıs'ın da cevabî bir mektupla birlikte hediyeler yolladığını belirten Kazvînî, "bazılarına göre" diyerek, Peygamber'in atı Döldül'ün de bu hediyelerden olduğunu ve Peygamber'in onu Ali'ye bahşettiği rivayetini ekliyor (Kazvînî, 29).

Son olarak Peygamber'in Hicretin onuncu yılında Ehl-i Beyt ve Ashabı ile "Veda Haccı"na gittiğini ve burada Gadir-i Hum'da Ali'nin elinden tutarak ahabına hitaben, "Ben kimin mevlâsı isem, bu Ali de onun mevlâsıdır. Kim onu severse sen de onu sev; kim ona düşmanlık ederse sen de ona düşman ol; onu seveni sev, ona buğzedene buğzet; ona yardım edene yardım et, ondan yardımını esirgeyenden yardımını esirge; o nereye dönerse hakkı onunla döndür" dediğini rivayet ediyor (Kazvînî, 30). Şiiiler için çok önemli bir vaka olarak anlatılagelen bu olay, Sünni-Şii polemiklerinde de çoklukla Şii'lerin Ali'nin Peygamber tarafından Müslümanlara lider olarak atandığı yönündeki argümanlarının en önemli destek noktalarındandır. Hadisin sıhhati konusunda fikir birliğine varılsa dahi, bu sefer de "Mevla" kelimesinin "dost" mu "lider" mi şeklinde anlaşılması gerektiği hususunda bir anlaşmazlık baş gösterir. Ancak Kazvînî'nin burada bu hadise yer vermesi ile, başlangıçta takındığı ihtiyatlı tavrı Şii geleneği lehine bozduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte yine hadisin sıhhati hakkında görüş bildiren Sünni ulemanın da varlığı düşünülürse, hadisi sadece aktararak ama hadisin ima ettiği şey üzerine -liderlik meselesi- hiç yorumda bulunmadan geçmiş olması da yine Kazvînî'nin bilinçli bir tercihi olsa gerek.

Peygamber'in vefatı ile ilgili bölümde, yine Ali, Abbas ve iki oğlu Fazıl ve Kasım'ın Peygamber'in nâşını yıkama işleminde bulduklarını, Ali yıkarken diğer üçünün de Ali'ye yardım ettiklerini, namazı kılındıktan sonra, Ali'nin işaretleriyle

Peygamber'in bu dünyadan göçtüğü evde Ali, Abbas ve Fazıl tarafından defnedildiğini aktaran Mîr Yahyâ Kazvînî, Peygamber'in hayatta kalan tek çocuğunun Fâtıma olduğunu söylüyor, ve yine kendisini Şii'lere özgü bir biçimde "aleyhisselâm" diyerek zikrediyor (Kazvînî, 30). Mîr Yahyâ Kazvînî, hilafet tartışmalarına girmeden Peygamber'in vefatı bahsini bitiriyor.

Bu bölümün not edilmesi gereken bir özelliği de Peygamber'in hayatını anlatırken Mîr Yahyâ Kazvînî'nin Peygamber'den sonra halife olacak olan ve Sünni İslam'da derin ta'zimle anılan Ebû Bekir, Ömer ve Osman'dan hiç bahsetmemiş olmasıdır (Kazvînî, 23-31). Bu nokta iki açıdan değerlendirilebilir. Öncelikle, açık olan Ali'nin tüm anlatı boyunca Peygamber'le birlikte anılması ve Peygamber'in Ali hakkındaki hadislerinin ilgili yerlere dercolunduğu düşünüldüğünde, metnin Şii söylemi benimsediği ve mezkur halifeleri bu yüzden anmadığıdır. İkinci olarak da, Ebû Bekir, Ömer, ve Osman'ın tamamen göz ardı edilmiş olması, onlar hakkında olumsuz hiçbir olay veyahut ifadenin de mevzubahis edilmediği anlamına gelir. Yazarın bu tercihi onu tartışmalı konulara girmekten kurtarmıştır. Örneğin Şii ve Sünniler arasındaki polemiklerde çokça bahis konusu olan, Hudeybiye Antlaşması ve Ömer'in muhalefeti tartışmalarından bahsetmeyerek, Gadir-i Hum hadisesinin manasını açmayarak ya da Ali'nin Gadir-i Hum'da hangi sahabelerce tebrik edildiği rivayetlerine girmeyerek bu konularda taraf olmak zorunluluğundan kurtulmuştur. Yazarın bu mu'tedil tavrı ilk üç halifeyi anlattığı bahiste de devam etmiştir.

İslam Peygamberi'ni anlattığı bu bölümde yararlandığını açıkça ifade ettiği tek kaynak Şii Alim Şeyh Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyn) bin Yûsuf bin Alî İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin (ö. 726/1325) *Tahrîrü'l-aḥkâmî's-şer'îyye 'alâ mezhebi'l-İmâmiyye* adlı eseridir (Kazvînî, 30).

İmam Ali

İlk kısmın ikinci faslını Masum İmamlar'a (*eimme-i ma'sûmîn*, On İki İmam) ayıran Mîr Yahyâ Kazvînî, ilk maddeyi de birinci imam Ali hakkında yazıyor. Öncelikle Ali'nin doğum tarihini, anne ve babasının adını, künyeleri ve lakabını verdikten sonra, uzun bir övgü bölümüne yer veriyor. Konumuzla doğrudan alakalı olması sebebiyle önemine binaen ilgili kısmı alıntılıyorum:

Hazret-i Resul'den sonra, hak üzere olan imam ve dünya ehlinin en faziletlisi, gavs-ı azam ve Allah'ın halifesi, Nebi'nin ilimlerinin varisi, Resul'ün vasisi ve cümle müminlerin velisi odur. "Sizin veliniz ancak

Allah'tır" ayetinde ve "Hel etâ" suresinde kastedilen o olduğu gibi, "Perde kalksa bile" (*lev keşefe'l-ğitâ*) sözünün sahibi de odur. O, Tebük gazvesi dışında bütün savaşlara [katılmış] ve gazvelerde Hazret-i Mustafa'ya yoldaş olmuştur; Tebük gazvesinde [bulunamamasının nedeni] ise Peygamber'in Medine'de onu kendi yerine kâ'im-makâm tayin etmiş olmasıdır. Nitekim bu [tayin] vesile[si]yle onun şanında şöyle buyurmuştur: "Senin bana nispetle konumun Hârûn'un Mûsâ'ya nispetle olan konumu gibidir, ancak benden sonra peygamber yoktur." Bir başka zaman da şöyle buyurmuştur: "Ali bendendir, ben de Ali'denim."

Hazret-i Mustafa'nın "Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır" sahih hadisi muktezasınca ve Murtaza'nın "Bana istediğinizi sorun" sarih sözünün ifade ettiği mana mucibince, İslam ulemasının tamamı müşkül meselelerde daima o Hazret'in ilim kandilinin ışığından istifade etmiş ve bu ışıkla aydınlanmışlardır. Ve Müslüman halkın tamamı da her devirde o Hazret'in keramet meşalesinden [ancak] bir parça ateş almış ve onunla feyizlenmişlerdir. Nitekim o Hazret'in [keramet meşalesinin tamamını oluşturan] menkıbeleri, faziletleri, harikulade halleri ve kerametleri yanında ibadetlere, hilm, ilim, kerem ve sair övülmüş hasletlere ve yüce tabiatlara olan düşkünlüğü ağızdan ağıza anlatılamayacak ve yazıyla kaydedilemeyecek denli fazladır, [dolayısıyla] onun [tamamının] künhüne varmak imkânsızdır (Kazvînî, 32-33).¹⁶

Görüldüğü gibi, Mîr Yahyâ Kazvînî tamamen Şii söylemle mutabık bir Ali portresi çiziyor. "Hak üzere olan imam," "dünya ehlinin en faziletlisi," "gavs-ı azam" diyerek onun Peygamber'den sonra insanların en üstünü olduğunu vurgulayarak, Peygamber'den sonra yaşanan hilafet tartışmalarında tarafını belli ediyor. "Hak üzere olan imam" ifadesiyle Ali'nin maddi ve manevi liderliğini işaret ediyor. Bu vurgu ve işaretlerle de yetinmeyip, daha sarih bir biçimde "Allah'ın halifesi," "Nebi'nin ilminin varisi," "Resul'ün vasisi" ve "cümle müminlerin velisi" diyerek Peygamber'in mirasının devam ettiricisinin, Peygamber'den sonraki liderin kim olması gerektiği hususundaki yüzyıllardır süren Sünni-Şii polemiğinde, kendisini açık bir şekilde Şii'ler tarafında konumlandırıyor.

Mîr Yahyâ Kazvînî, Kuran-ı Kerim'e ve Ali'nin sözüne dayanarak mezkur konumunu güçlendirmeye devam ediyor. "Sizin veliniz ancak Allah'tır" diyerek

¹⁶ Çeviri benim. Köşeli parantezler metinde olmayan ancak kastedilenlerin Türkçe ifadesi için tarafımdan yapılan eklemelerdir, parantez içleri ise yanlış anlamaya mahal vermemek için metinde geçen orijinal ifadenin tekrarıdır. Çeviriyi benim için gözden geçiren Ertuğrul Ertekin'e teşekkürlerimi sunarım.

kastettiği ayet ise, “Velayet Ayeti” diye de bilinen “Sizin veliniz evvel Allah, sonra Resulü, sonra o iman etmiş olanlardır ki namaza devam ederler ve rükû' halinde zekât verirler” mealindeki Mâide Suresi 55. Ayet'tir ki, “rükû' halinde zekât verirler” ibaresinin Ali hakkında nazil olunduğu rivayet edilegelir. Mîr Yahyâ Kazvînî bu ayeti Ali bahsinde kullanarak, ayetin Ali hakkında nazil olunduğunu kabul etmiş ve Ali'yi Allah ve Resul'den sonra veli olarak görülmesi gerektiğini ima etmiş oluyor. “Hel etâ” suresi ise bu tabirle başlayan İnsan Suresi'dir ve çoğunlukla ancak bilhassa Şii İslam'da bu surenin ilk ayetlerinden olan beş ila on ikinci ayetlerinin Ehl-i Beyt hakkında nazil olduğuna inanılır. “Ebrâr” (hayır işleyen kimseler) ifadesiyle başladığı için “Ebrâr ayetleri” de denilen bu ayetler, çeşitli rivayetler olmakla birlikte esasen kendi azıklarını kapıya gelen üç ihtiyaç sahibine infak eden Ehl-i Beyt hakkındadır. Mîr Yahyâ Kazvînî'nin ayetten bahis konusu olanın Ehl-i Beyt ve Ali olduğuna inandığı ve bunu Ali'yi övmek için kullandığı görünüyor. Bunlarla birlikte, “perde kalksa bile” diyerek Mîr Yahyâ Kazvînî'nin kısaca ifade ettiği söz ise, Ali'nin, Musa Peygamber hakkında Kuran'da A'râf Suresi 143. Ayette beyan edilen “Ya Rab! dedi: Göster bana bakayım sana” sözlerine atfen söylediği, “Gaybın üstündeki perde kalksa bile, imanımda bir artma olmaz” sözüdür. Mîr Yahyâ Kazvînî, Ali'nin bu sözü ve ihtivasını metnine ekleyerek, Ali'nin imanının derecesi hakkındaki görüşünü şüpheye yer bırakmaksızın dile getirmiş oluyor.

Ali'nin bir övünç kaynağı olarak, onun bütün savaşlara ve gazvelere katıldığını ve her zaman Peygamber'in yanında bulunduğunu vurgulayan Mîr Yahyâ Kazvînî, bu hale tek istisna olarak Tebük Gazvesi'ni verir. Bilindiği gibi Ali Tebük Gazvesi'ne Peygamber kendisini Medine'de vekili olarak bıraktığı için katılamamıştır. Peygamber'in vekili olarak Ali'yi bırakması olayının, Peygamber'in vefatı sonrasında yaşanan liderin kim olması gerektiği meselesinde takınılacak tutum hakkında bir işaret olarak öne çıkarıldığı şüphesizdir. Üstelik Mîr Yahyâ Kazvînî bu ima ile yetinmeyip, Peygamber'in Ali'yi vekili olarak bırakması olayını, bir başka Peygamber hadisi ile destekliyor ve muhtemel soru işaretlerini ortadan kaldırıyor: “Senin bana nispetle konumun Hârûn'un Mûsâ'ya nispetle olan konumu gibidir, ancak benden sonra peygamber yoktur.” Bilindiği gibi öncelikle Hârûn, Mûsâ Peygamber'in kardeşidir ve Kuran'da Tâ-Hâ Suresi 29-32 Ayetlerince Mûsâ Peygamber'in Allah'a “bana ehlimden bir vezir ver, o kardeşim Hârûn'u, onunla sırtımı pekit, ve onu işimde şerik et” diye dua etmiş, ve duası “rahmetimizden ona biraderi Hârûn'u da bir Peygamber olarak ihsan eyledik” ayetiyle de (Meryem Suresi: 53) gösterildiği gibi kabul olunmuştur. Mîr Yahyâ Kazvînî'nin aktardığı hadiste Peygamber “ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir” diyerek, kendisi ile Ali'nin ilişkisinde, Musa ve Hârûn Peygamberler arasındaki ilişkiye benzemeyen yönü de arz etmiş oluyor. Benzeyen yönleri üzerine ilerleyerek, Mîr

Yahyâ Kazvînî'nin bu hadisi neyi ima ederek verdiğini anlayabiliriz. Bilindiği gibi, "İsrâiloğulları Mısır'dan çıktuktan sonra Hz. Mûsâ, ilâhî vaad gereği kırk günlük bir süre için Sînâ'ya giderken, "Yerime geç, ıslah et, bozguncuların yoluna uyma" diyerek kendi yerine Hârûn'u vekil bırakmıştır (el-A'râf 7/142)." İşte Tebük Gazvesi'nde Peygamber'in kendi yerine Ali'yi vekil bırakmasını anlattıktan sonra, Mîr Yahyâ Kazvînî'nin "Hârûn'un Mûsâ'ya nispetle" hadisini aktarmasının sebebi bu olay vesilesiyle açığa çıkıyor. Yine Tebük Gazvesi'ne giderken Ali'nin vekillik etmesi sadece dünyevi bir vekillik olarak anlaşılabilirken, Musa'nın Hârûn'u kendi yerine ıslah edici olarak bırakması hatırlatılarak, Ali'nin Peygamber hadisi ile dünyevi ve manevi bir vekaletle taltif edildiği vurgulanıyor. "Ali bendendir, ben de Ali'denim" hadisini de aktararak zaten halihazırda kendisini konumlandığı yeri tahkim eden Mîr Yahyâ Kazvînî'nin hilafet meselesinde Şii söylemi tekrar kurarak desteklediğini söylemek hata olmayacaktır.

Ali'nin nübüvvet ilminin varisi olduğunu da yine Peygamber'in "Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır" hadisi ve Ali'nin "bana istediğinizi sorun" sözü ile vurgulayan Mîr Yahyâ Kazvînî, daha sonra Ali'nin faziletlerinin saymakla bitmeyeceğini belirterek tekrar hilafet mevzuuna döner. Hicretin 35. senesi Zilhicce ayının sonlarında Müslümanların Ali'ye biat ettiğini ve Ali'nin halifeliği ile cihanın onun hidayet ışığı ile nurlandığını aktardıktan sonra, mu'âkîd-ı dîn-i mübinin güçlenip ve ferahlık bulduğunu, Şer'-i şerifin esaslarının tesis edilip ve sağlaştırdığını aktarır (Kazvînî, 33). Ali'nin halifelik yaptığı yılların dünya ehline saadet getirdiğini söyledikten sonra, onun muhaliflerde üç defa savaştığını söyler ve Cemel, Siffin ve Nehrevan savaşlarını kısaca açıklamaya girişir. Ardından Ali'nin İbn Mülcem tarafından şehit edildiğini anlatır ve Şeyh Şehid'den rivayet ederek yaşını, Şeyh Müfîd'den rivayet diyerek ise ondan geriye kalan çocuklarını listelemeye girişir (Kazvînî, 34).

İmam Hasan ve İmam Hüseyin

İkinci imam Hasan'ı, babasından sonra dünya ehlinin en faziletli ve kerem sahibi diye tanıtan Mîr Yahyâ Kazvînî, daha sonra Ali bahsinde olduğu gibi anne ve babasının adlarını, künyeleri, lakabını ve doğum tarihini veriyor (Kazvînî, 34). Babası Ali'nin vefatının ardından Irak Ehli'nin ona biat ettiğini, bunu haber alan Muaviye'nin onunla savaşmak üzere bir ordu hazırladığını anlatır. Hasan da ona karşı bir ordu hazırlasa da bazı Iraklıların ihaneti üzerine halifeliği Muaviye'ye bırakmak zorunda kalır ve Medine'ye yerleşerek ibadetle meşgul olur. Daha sonra Muaviye'nin iğvâsıyla zehirlenmiştir. Mîr Yahyâ Kazvînî, Muaviye'nin ismini ilk defa Ali bahsinde Siffin savaşında zikretmişti, ancak bu sefer ilkinin aksine

Muaviye'nin ismini "aleyhillâne" (lanet üzerine olsun) diyerek tamamlıyor (Kazvînî, 35). Daha sonra Hasan'ın hastalığı ve vefatı sürecini özetleyen Mîr Yahyâ Kazvînî, yine Ali bahsinde yaptığı gibi Şeyh Müfid'den rivayettir diyerek Hasan'ın ardında kalanları sayma işlemine girişiyor (Kazvînî, 35).

Şeyh Şehid ve Şeyh Müfid'i kaynak göstererek Hüseyin'in doğum tarihi hakkındaki rivayetleri aktararak başlayan Mîr Yahyâ Kazvînî, yine lakaplarını ve künyelerini tanıttıktan sonra, Hüseyin'i ağabeyi Hasan'dan sonra alemin en faziletli ve şerefli diye anar. Muaviye'nin ölümü üzerine Irak Ehli'nin Hüseyin'den talepte bulunduğunu, onun da amcası oğlu Müslim b. Akil'i kendisinden önce Kûfe'ye gönderdiğini, yaklaşık yirmi bin kişinin Hüseyin'e biat ettiğini aktarır. Ancak Yezid'in emriyle Basra'dan Kûfe'ye giden Ubeydullah b. Ziyâd Müslim b. Akil'i katleder (Kazvînî, 35). Ve Mekke'den Irak'a gelen Hüseyin şehit edilir. Mîr Yahyâ Kazvînî, Hüseyin'in şehit edilmesiyle ilgili ayrıntılı bir anlatıya girmek yerine, şehit edildiği günü söyleyip geçmekle iktifa ediyor ve ne kadar süre yaşadığını aktardıktan sonra kendisinin ve onunla birlikte şehit olanların Kerbelâ'da defnedildiğini söylüyor.

İmam Hasan ve Hüseyin'i anlattığı bölümde Mîr Yahyâ Kazvînî, onları sırasıyla babaları Ali'den sonra en faziletli diyerek tanıtıyor ve Şiilere özgü olan bir biçimde isimlerini "aleyhisselâm" diyerek anıyor. Yine bu bölümde hem Muaviye hem de Yezid'in isimleri geçtiğinde onları lanetleyerek anıyor. Hasan bahsinde, Hasan'ı zehirleterek şehit ettirenin Muaviye olduğunu, Hüseyin bahsinde ise Yezid'in ismini zikretse de Kerbelâ Vakası'nı detaylandırmadan geçiyor. Peygamber'in hayatını anlatırken her fırsatta Ali ile ilgili olumlu yargıları ve hadisleri iliştiiren, Ali bahsinde yine onun dahil olduğu tartışmalı meselelerde Ali'den taraf bir tutum sergileyen Mîr Yahyâ Kazvînî'nin, Kerbelâ gibi Şii kültürünün en önemli sembollerinden birinin bahsini oldukça muhtasar tutması dikkat çekiyor.

Üç Halife: Ebû Bekir, Ömer ve Osman

Eserin üçüncü kısmının ilk makalesi İslam'dan sonra hükümet etmişler hakkında olup, ilk makale Ebû Bekir, Ömer ve Osman hakkındadır (Kazvînî, 78-79). Zikrettiğimiz gibi, Mîr Yahyâ Kazvînî ne Peygamber'in vefatı bahsinde ne de Ali hakkındaki bölümde hilafet tartışmalarına girmemişti. Ancak bu makalenin başında Ebû Bekir'i anlattığı kısma Peygamber'in vefatı ve sonrasında yaşanan liderlik tartışmalarını çok kısaca anlatarak başlıyor. Mîr Yahyâ Kazvînî'ye göre, Peygamber vefat ettiğinde Ehl-i Beyt onun gusül ve defin işlemleri ile meşgulken, Ensar kendilerine Sa'd bin Ubâde'yi lider olarak seçmek üzere Sakîfetü Benî Sâide

denilen mevkide toplanmışlardı. Bu durumdan haberdar olan Ebû Bekir, Ömer'le birlikte mezkur yere gitmiş ve yine Ömer'in gayretiyle Ensar Ebû Bekir'i lider olarak seçmiş ve kendisine biat etmişlerdi. Bu durumda yine Muhacirin çoğunluğu da Ebû Bekir'e tabi olmuşlardı.

Mîr Yahyâ Kazvînî hilafet meselesini tartışabileceği tek yer olan bu kısmı da bu ölçüde kısaca ve "objektif" denilebilecek bir biçimde ele almayı tercih ediyor. Bu tercihin objektif niteliği hakkında üç noktayı kısaca da olsa tartışmakta fayda görüyorum. Birincisi, Peygamber vefat ettiğinde Ehl-i Beyt onun defin işleriyle meşgul olduğunu aktardığı cümlede, Ehl-i Beyt için "felakete uğramışlar" (*musîbetzedegân*) diyor. Her ne kadar bu sıfatın ima ettiği felaket iki şekilde anlaşılabilir olsa da (yani Şii İslam'da iddia edildiği gibi Ali'nin hilafet hakkı gasp edilerek felakete uğramışlar şeklinde, ya da kendi aile büyüklerinin vefatı dolayısıyla felakete uğramışlar şeklinde,) cümlenin bağlamı dolayısıyla ikinci durumu, yani bir aile büyüklerini yitirmiş olmayı, ima ediyor olsa gerek. İkincisi ise, Ensar Ebû Bekir'e biat etti derken, muhacirin çoğunluğu da kendisine tabi oldu diyerek, Sünni İslam'da çoğunlukla bir oy birliği üzere liderliğe seçildiği anlatılagelen Ebû Bekir'e, muhacirin bir kısmı tarafından biat edilmediği imasını içeriyor denilebilir. Mîr Yahyâ Kazvînî'nin objektif anlatısını gölgelemesi muhtemel üçüncü mesele ise, Ebû Bekir'in halife seçilmesinde Ebû Bekir'e neredeyse hiç irade tanımaması. Bahsettiğimiz gibi, Ehl-i Beyt meşgulken Ensar bir lider seçmek için toplanıyor ve haberi sonradan işitip oraya giden Ebû Bekir, Ömer'in gayretiyle lider seçiliyor. Bu durumda Şii İslam'da iddia edildiği gibi Ali'nin hakkı Sakîfetü Benî Sâide'de gasp edilmiş olsa dahi, Mîr Yahyâ Kazvînî'nin anlatısında bu olayda Ebû Bekir'in bir dahli yoktur denilebilir. Dolayısıyla hilafet meselesini anlatırken Şii söylemi destekleyecek bir anlatımı benimsememiştir demek yanlış olmayacaktır.

Peygamber'in ardından liderin kim olacağı hususundaki tartışmalı meseleyi anlattığımız gibi geçiştiren Mîr Yahyâ Kazvînî, sonrasında Ebû Bekir'in ne müddetle hükümet ettiğini, ne zaman öldüğünü, onun zamanında fethedilen yerler ve savaşları listeleyip ilgili bölümü sonlandırıyor. Mîr Yahyâ Kazvînî'ye göre Ömer'in liderliğe oturması ise Ebû Bekir'in vasiyeti dolayısıyladır. Bunun haricinde yine ne kadar hükümet ettiği, kim tarafından hangi yılda öldürüldüğü ve nerelerin fethedildiğini arz ederek bu bölümü de nihayete erdiriyor. Osman bahsinde, onun nasıl liderliğe eriştiğini söylemek yerine çok kısa tuttuğu bu bölümde, Osman'ın Ömer'in yerine geçtiğini, on bir yıl iki ay hükmettiğini söylüyor. Müslümanlardan bir grubun ona karşı ayaklandığını, Medine'deki evini kuşattıklarını ve öldürüldüğünü aktardıktan sonra, onun zamanında Horasan'ın alındığını ekleyerek Osman bahsini nihayete erdirir. Bu üç halife hakkındaki makalenin sonunda ise, yeniden kısaca Osman'dan sonra da Ali'nin Ehl-i İslam ve sahabenin

iltiması ile hilafet koltuğuna oturduğunu ve dört buçuk yıllık süre zarfında Ali'nin hidayet ve imamet nurundan alemin aydınlandığını söyleyerek kitabın üçüncü kısmının ilk makalesini bitirir.

Bahsettiğimiz gibi, Mîr Yahyâ Kazvînî Ebû Bekir'in hilafete geçmesi hususunda tartışmalı meselelere girmekten kaçınıyor ve üç halife hakkında da kötü bir söz söylemiyor. Ali'yi anarken kullandığı "aleyhisselâm" gibi tazim ifadelerini ilk üç halife için kullanmaktan kaçınsa da, onlar hakkında Muaviye ve Yezid'i anarken kullandığı "aleyhillâne" (lanet üzerine olsun) gibi ifadeler de kullanmıyor. Oldukça muhtasar olan bu bölüm için, Ali'nin hilafetini anlatırken "imamet" vurgusu yapması hariç tutulacak olursa, mezhebî bir farkındalıkla yazılmamış denilebilir, ki bu Safevi dönemi tarih yazarı için üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

Muaviye ve Yezid

Eserinin üçüncü kısım ikinci makalesi Benî Ümeyye'nin "tagallüb ve tasallut"u hakkında olup, biz burada sadece Mîr Yahyâ Kazvînî'nin onlardan ilk iki hükümdar olan Muaviye ve Yezid hakkında yazdıklarını konu edinmekle yetineceğiz (Kazvînî, 80-81).

Muaviye'nin Şam'da emirlik ederken Hasan'la yaptığı barışla birlikte bütün İslam ülkelerinde hakim duruma geldiğini anlatan Mîr Yahyâ Kazvînî, daha sonra onun atamalarından bahseder ve oğlu Yezid için biat aldığını aktarır. Yezid'e birkaç kişi hariç herkesin biat ettiğini söyleyen Kazvînî, onları isim isim sayar: "Hazret-i İmam Hüseyin, Abdullah bin Abbas, Abdullah bin Zübeyr, Abdullah bin Ömer ve Abdurrahman bin Ebû Bekir" (Kazvînî, 80).

Yezid bahsinde ise Kazvînî daha doğrudan bir dil tercih ediyor. Kazvînî'ye göre, babası Muaviye'nin yerine geçen Yezid'in emriyle Hüseyin ve beraberindekiler Kerbelâ çölünde öldürüldüler. Daha sonra, Yezid Medine'de Muhacir, Ensar ve diğerlerinden yaklaşık on bir bin kişiyi şehit etti, ardından da mancınıklarla Kabe'ye saldırıp harap etti. Yezid'in hükümetinin sonlarında, Abdullah bin Zübeyr'in ona karşı ayaklandığını ve "Yezid 14 Rebiyülevvel 64'te ölüp cehenneme (*dûzah*) gittiği için" Abdullah bin Zübeyr'in güçlendiği ve İslam'ın hüküm sürdüğü her yerden kendisine biat aldığını ve Abdülmelik bin Mervan zamanına değin sekiz sene hüküm sürdüğünü aktarıyor (Kazvînî, 80-81).

Kazvînî bu bölümde, daha önce tartıştığımız bölümlerde yaptığı gibi Muaviye'nin de Yezid'in de isminden sonra onlara lanet okumuyor. Muaviye bahsinde tartışmalı hiçbir meseleye girmese de Yezid hakkında aktarmayı tercih

ettiği bilgiler, Hüseyin'i şehit etmesi, Medine halkından yaklaşık on bir bin kişiyi şehit etmesi, Kabe'yi harap etmesi, zaten okuru kafi miktarda Yezid aleyhine yönlendirmiş oluyor. Son olarak, Muaviye için kullanmazken Yezid için "cehenneme gitti" gibi bir ifade kullanmayı da tercih ediyor.

Sonuç

Bu makalede, mezhebî kimliği hem yaşadığı zamanda hem de kendisinden sonra gelenler için tartışmalı olan bir on altıncı yüzyıl Safevi tarihçisi Mîr Yahyâ Kazvînî'nin umumi tarihi olan *Lübbü't-tevârîh*'in erken İslam tarihi ile ilgili bahisleri ele alınarak, onun bu erken dönem anlatısını nasıl kurduğu ve Sünni ya da Şii okullardan hangisinin diskurunu benimsediği tartışılmıştır.

Kazvînî, İslam Peygamberi bölümünde Sünni İslam'ın en faziletli olarak anılan ilk üç halife olan Ebû Bekir, Ömer ve Osman'dan hiç bahsetmezken, bulduğu fırsatlarda Ali ile ilgili olayları ve onun hakkında Peygamber'in taltif edici hadislerini zikreder. Ali'yi, Fatıma ve oğulları Şiiliğin ikinci ve üçüncü imamları olan Hasan ve Hüseyin'i Şii'lere özgü bir biçimde aleyhisselâm olarak anan Kazvînî, On İki İmam'dan da yine Şii diskuru kullanarak *Eimme-i ma'sûmîn* (Masum İmamlar) diyerek bahseder. On İki İmam hakkında yazdığı bölümde Ali hakkındaki görüşlerini daha toparlayıcı bir biçimde zikreden, bizim de önemine binaen ilgili kısmın tam tercümesini verdiğimiz bölümde ise, Ali'den "Hak üzere olan imam," "dünya ehlinin en faziletlisi," "gavs-ı azam" diyerek bahseder ve Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların liderliğine en layık kişinin Ali olduğunu ima eder.

Ebû Bekir, Ömer ve Osman'dan bahsi sadece halifeleri anlattığı bölümle sınırlayan Kazvînî onlar hakkında negatif bir yargı beyan etmez, hatta Ebû Bekir'in ilk halife seçilmesi olayında Şii söylemdeki "gasp" yargıları şöyle dursun, Ebû Bekir lehine apolojetik bir dil takındığı dahi söylenebilir. Hilafet meselesi ya da o tartışmanın ana bahislerinden olan Gadir-i Hum gibi meselelerde pek detaya girmeden ve bir görüş belirtmeden aktarması da, bu görüşümüzü destekler mahiyettedir denilebilir.

Kazvînî'nin erken İslam tarihi anlatısında kendilerine açıkça lanet edilen iki isim Ümeyyeoğulları hanedanının kurucusu Muaviye ve oğlu Yezid'dir. Muaviye, Ali'ye karşı savaşan ve Hasan'ı zehirleyen bir figür olarak öne çıkarken, Yezid ise Kerbela'da Hüseyin ve yanındakileri öldürten, Medine'de yaklaşık on bir bin Müslüman'ı öldürten ve Kabe'yi harap eden bir figür olarak anlatılır.

Şii ve Sünni ayrışması ve polemiklerinin temel meselelerinden ya tamamen kaçınan ya da bahsetmesi gerektiğinde kısaca geçiştiren Kazvînî'nin belirgin bir

mezhebî tavır içine girmekten kaçındığı söylenebilir. Ancak yine de Kazvînî'nin bu tavrına rağmen, Ali hakkındaki bölümlerde onu açıkça Peygamber'den sonraki en faziletli kişi olarak tanıması ve açıkça ifade etmese veyahut bir yargı belirtmekten kaçınsa da Sünni-Şii polemiklerinde Şiilerce sıklıkla kullanılan vaka, hadis ve ayetlere yer vermesi sebebiyle Şii söyleme dayanan bir erken İslam tarihi anlatısı benimsediği söylenebilir.

Kazvînî'nin yaşadığı dönemde Safevi Hanedanı'nın hükümetinin henüz yarım asırlık bir geçmişi dahi olmadığı düşünülürken, 885/1481-962/1555 tarihleri arasında yaşamış bir tarihçinin sert bir mezhebî tavır almadan ancak yine de çağdaşı hükümetin kimlik politikaları içinde konumlandırmasının mantığı daha iyi kavranılabilir. Safevi Hanedanı ile iyi ilişkiler içinde olmasına rağmen ve hatta bir hanedan mensubuna belirttiğimiz gibi Şii söyleme dayanan bir erken İslam tarihi bölümü ihtiva eden bir umumi tarih yazmış olan müellifin, "Sünnilerin lideri olduğu" suçlaması üzerine kovuşturmaya uğraması ve sürülmesi on altıncı yüzyıl ortasında da on beşinci yüzyılda olduğu gibi mezhebî sınırların henüz bizim bugün anladığımız anlamda katılaşmadığı ve oldukça akışkan olduğu söylenilebilir. Yazarın mezhebî kimliği üzerindeki tartışmalardan bağımsız olarak, çok sayıda nüshası bulunması dolayısıyla oldukça popüler olduğunu söyleyebileceğimiz *Lübbü't-tevârih*'in Safevi Şii kültür ve kimliğinin kurulmasında önemli bir yeri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kaynakça

Abdullatîf Kazvînî. (2011). *Safevi Tarihi* (H. Mohemmednejad, Çev.). Birleşik Yayınevi.

Abdülkâdir Bedâûnî. (1379). *Müntehabü't-tevârih: C. II* (Ed. M. A. A. Sahib & T. Subhani). Encümen-i Âsâr u Mefâhir-i Ferhengi.

Alâüddevle Kâmî Kazvînî. (1395). *Tezkire-i Nefâ'isü'l-me'âsir* (Ed. S. Şefi'iyun). Kitabhane-i Meclis.

Amitai, R., & Darley-Doran, R. E. (t.y.). Tûmân. İçinde *Encyclopedia of Islam, Second Edition*. Geliş tarihi 04 Mayıs 2021, gönderen https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/tuman-SIM_7622

Arslan, H. O. (2020). *Varieties of Sectarian Consciousness among the Ottoman Elite: Sunni and Shiite Identities in Ottoman Historiography, 1450s–1580s* [Doktora Tezi]. Indiana University.

Aydoğmuşoğlu, C. (2019). Safevi Tarih Yazıcılığı ve Safevi Çağı Kronikleri. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 143-164.

- Behramnejad, M. (1393). Berresî Câygâh İctimâ'î Sâdât-ı Seyfî Hasanî Kazvîn der Asr-ı Safevî. *Mütâlaat-ı Tarih-i İslam*, 20, 8-36.
- Çetin, A. (2007a). Yahya Kazvinî'nin Lubb Et-Tevârih'inde Akkoyunlularla Alâkalı Bilgiler. *Belleten*, LXXI(260), 53-64.
- Çetin, A. (2007b). Yahya Kazvinî'nin Lubb Et-Tevârih'inde Selçuklularla Alâkalı Bilgiler. *Gazi Türkiyat*, 1, 183-192.
- Dale, S. F. (1998). The Legacy of the Timurids. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 8(1), 43-58.
- Genç, V. (2019). *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi: İdris-i Bidlîsî (1457-1520)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ghereghlou, K. (2015). Sayfi Qazvini. *Encyclopædia Iranica* (Online Edition). <https://iranicaonline.org/articles/makhdum-shirazi>
- Ghereghlou, K. (2016). Maḳdum Şarifi Şirâzi. *Encyclopædia Iranica* (Online Edition). <https://iranicaonline.org/articles/makhdum-shirazi>
- Ghereghlou, K. (2019). A Safavid Bureaucrat in the Ottoman World: Mirza Maḳdum Sharifi Shirazi and the Quest for Upward Mobility in the İlmiye Hierarchy. *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, LIII, 153-194.
- Hamdullah el-Müstevfî. (1339). *Târîḥ-i Güzîde* (A. Nevâî, Ed.). Emir Kebir.
- Hamdullah el-Müstevfî. (2018). *Târîḥ-i Güzîde* (M. Öztürk, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- İnalcık, H. (1962). The Rise of Ottoman Historiography. İçinde P. M. Holt & B. Lewis (Ed.), *Historians of the Middle East* (ss. 152-167). New York, Toronto: Oxford University.
- Kâtip Çelebi. (1972). *Keşfü'z-ẓunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Ş. Yaltkaya & Kilisli Rifat Bilge, Ed.; İkinci). MEB.
- Kâtip Çelebi. (2007). *Keşfü'z-ẓunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn (Kitapların ve İlimlerin İsimlerinden Şüphelerin Giderilmesi)* (R. Balcı, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kurtuluş, R. (2002). Kazvînî, Mîr Yahyâ. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 25, s. 158). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Markiewicz, C. (2019). *The Crisis of Kingship in Late Medieval Islam: Persian Emigres and the Making of Ottoman Sovereignty*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Me'ani, A. G. (1363). *Tarih-i Tezkiraha-i Farsi*. Kitabhane-i Sana'î.
- Mîr Yahyâ b. Abdullatîf Hasanî Seyfî Kazvînî. (1314). *Lübbü't-tevâriḥ* (S. C. Tehranî, Ed.). İntişarat-ı Müessese-i Hâver.
- Mîr Yahyâ b. Abdullatîf Hasanî Seyfî Kazvînî. (1363). *Lübbü't-tevâriḥ* (M. B. el-Şuşterî, Ed.). İntişarat-ı Bünyad-u Guya.

Mîr Yahyâ b. Abdullatîf Hasanî Seyfî Kazvînî. (1386). *Lübbü't-tevârîh* (M. H. Muhaddis, Ed.). Encümen-i Âsâr u Mefâhir-i Ferhengi.

Nefîsî, S. (1363). *Tarih-i Nazm u Nesr der İran ve der Zebân-ı Farsî (Tâ pâyân-i karn-i dehom-i Hicri): C. I.*

Quinn, S. A. (2021). *Persian Historiography across Empires: The Ottomans, Safavids, and Mughals*. Cambridge: Cambridge University Press.

Quinn, S. A., & Melville, C. (2012). Safavid Historiography. İçinde C. Melville & E. Yarshater (Ed.), *Persian Historiography* (ss. 209-257). I.B. Tauris.

Safâ, Z. (1370). *Tarih-i Edebiyat der İran: C. V/III*. Firdevs.

Şahin, K. (2013). *Empire and Power in the Reign of Süleyman: Narrating the Sixteenth Century Ottoman World*. Cambridge University Press.

Şefî'iyun, S. (1395). Mukaddime. *Tezkire-i Nefâ'isü'l-me'âsir*. Kitabhane-i Meclis.

Woods, J. E. (1987). The Rise of Tîmürîd Historiography. *Journal of Near Eastern Studies*, 46(2), 81-108.